

16. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен; пер. с англ. под. общей редакцией В.И.Белопольского – М.: “Когито-Центр”, 2002 – 396 с.
17. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория [Электронный ресурс] / С.В. Тришина // Интернет-журнал “Эйдос”. – 2005. – 10 сентября. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>.
18. Указ Президента України “Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” від 25 червня 2013 року №344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/conv#n10>.

The article describes content and structure of informatics competence of future managers in the sphere of economy. Different approaches of scientists were analysed concerning determination and name of competence which is connected with management of information with the help of informatively-communicative technologies, structure of its components. The choice of the mentioned competence name was grounded. It was determined that informatics competence belongs to key (basic) competences of the future manager and is the base for fulfilling of many professional functions of the specialist.

Key words: *competence, informatics, informatics competence, informatively-communicative technologies, industry standards.*

УДК: 378.14:371.135+37.041

ББК 74.580.44

Наталія Уйсімбаєва

ЧИННИКИ ЦІННІСНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті визначено та обґрунтовано основні чинники ціннісної детермінації особистісного самовдосконалення майбутнього педагога; феномен особистісного самовдосконалення майбутнього педагога розглядається як соціально детермінований процес.

Ключові слова: *цінності, система цінностей, ціннісні орієнтації, самовдосконалення, особистісне самовдосконалення, ціннісна детермінація.*

Постановка проблеми. Як зазначається у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні: “Формування системи цінностей і якостей особистості передбачає поєднання інтересів особистості – вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; суспільства – саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; держави і нації – молоді люди мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі” [9, с. 6]. У цьому контексті потребує осмислення природа особистісного самовдосконалення, визначення її сутності як форми усвідомленого саморозвитку особистості та основних детермінант самовдосконалення особистості.

Вихідні концептуальні положення самовдосконалення освітян закладено в Законах України “Про вищу освіту”, “Про загальну середню освіту” та у Державній програмі “Вчитель”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти системи ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів визначено у дисертаційному дослідженні Ю. Пелиха “Теоретико-методичні засади ціннісно-сміслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності”.

На підставі аналізу проблем формування аксіологічної культури майбутнього вчителя Ю. Соловйова наголошує на тому, що ціннісна система особистості майбутнього вчителя є єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх можливостей особистості у дійсність здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому [13].

Найбільш змістовний аналіз процесу ціннісної детермінації особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів здійснено Т. Северіною. Як зазначає науковець, система ціннісних орієнтацій особистості визначає рівень її особистісного та професійного самовизначення. На основі сформованої системи ціннісних орієнтацій виникає потреба в особистісному самовдосконаленні, яка у подальшому підтримується особистим джерелом активності (переконаннями, почуттям обов'язку, відповідальності, професійної честі, здорового самолюбства тощо) [11].

Мета статті полягає у спробі визначення та обґрунтування основних чинників ціннісної детермінації особистісного самовдосконалення майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, цінності – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та інше. Виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість [15, с. 651].

Цінність є значущістю, яка відіграє орієнтуючу роль у житті людини, сприяючи її самовизначенню та самореалізації. Система цінностей є основою культури особистості, котра зумовлює її вчинки, формує потреби, впливає на інтереси. Цінності становлять основу внутрішнього світу особистості, зумовлюючи її діяльність. Цінності акумулюють у собі загальну спрямованість потреб, інтересів, та емоційних переживань суб'єкта. Потреби відображають у свідомості ваду будь-чого, спонукають до діяльності з усунення цієї вади. Інтерес фіксує спрямованість діяльності суб'єкта на явище певного колу. Емоційні переживання являють собою внутрішнє опанування життєвих ситуацій, резонанс їх у душі. Задоволення потреб, реалізація інтересу є основою для переживань. Потреби, емоції, переживання, спрямованість у вигляді ціннісних орієнтацій є так чи інакше соціалізованими [14, с. 425, 290].

Феномен особистісного самовдосконалення розглядається нами як соціально детермінований процес, підпорядкований вимогам суспільства до особистості. Як зазначає Л. Сокурянська, “цінність” як концепцію життєвих уподобань особистості, що відображає її здатність осмислення оточуючої реальності, оцінюючого ставлення до неї, а також її емоційний (афективний) стан, волютивні інтенції та виступає головним мотиватором поведінки і діяльності того чи іншого соціального суб'єкту [12, с. 12].

Майбутній учитель, як особистість і професіонал, у своїй діяльності, наголошує Ю. Соловйова, повинен враховувати не лише свої потреби та можливості, але й потреби та можливості інших людей. Система цінностей майбутнього вчителя формується на загальнолюдських цінностях і є основою його внутрішнього світу, світогляду. Загальнолюдські цінності, є стійкими орієнтирами, за якими студент співвідносить своє життя та педагогічну діяльність [13, с. 5].

Важливим, на нашу думку є зауваження Е. Фрома про те, що “відсутність пов'язаності з якими-небудь цінностями, символами, підвалинами переживається як моральна самотність: вона так само нестерпна, як і фізична самотність” [17, с. 26].

Загальнолюдська цінність на абстрактному рівні визначається як ідеал: абсолютна основа обов'язку, критерій розмежування добра та зла, який вбирає вищі моральні вимоги, реалізація яких могла б зробити особистість досконалою [5].

Ідеалі, який стимулює людину, зазначає С. Карпенчук, розвиватися, духовно, збагачуватися, позначаються вимоги суспільства до своїх членів [6, с. 22]. Значимими для індивіда, на думку В. Лозового, “стають цінності тієї спільності, з якими вона сама себе ідентифікує, сприймаючи і переживаючи її інтереси. Чим прогресивніша соціальна спільність, з якою індивід пов'язує свою долю, тим значнішими й крупнішими виявляються масштаби освоєних ним цінностей і тим вище його потенціал” [7, с. 13].

Досліджуючи соціальний контекст формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів, Д. Мацько визначає наступні їх складові: потреба у стабільності; превалювання у молодого покоління власних проблем та цілей над проблемами оточуючих (певний ціннісний егоцентризм); бажання самоствердитись у професії та забезпечити себе від соціально-економічних негараздів; ціннісні уявлення референтних груп; ціннісна спрямованість інформаційного простору [8, с. 85].

Як засвідчують результати проведеного нами дослідження, у половини з опитаних майбутніх учителів (52,3 %) за час навчання в університеті змінився ідеал власного розвитку. Основною причиною перегляду ціннісних орієнтацій студентами став вплив соціального середовища навчального закладу, у більшості зі студентів такі зміни відбувалися на другому курсі навчання.

Разом з тим, В. Франкл акцентує увагу на тому, що основними в особистісному зростанні, самовдосконаленні людини визначаються її здатність до “самодетермінації” – вміння “вирішити за себе ..., а рішення за себе – завжди формування себе” [16, с. 114].

У контексті проблеми дослідження актуальною є думка А. Фурмана про те, що управління особистістю процесом самовдосконалення “базується на адекватних, далеко перспективних планах і прогнозах, досягненні особистістю своїх сенсожиттєвих і ціннісних орієнтацій” [18, с. 115].

Ціннісні орієнтації – особливий компонент духовного світу людини, що є наслідком вільного обрання ціннісних переваг, на відміну від цінностей, що існують як надіндивідуальні суті, ціннісні орієнтації є засобом залучення індивіда до загального, пов'язаним з формуванням його прихильності до певних ідеалів, духовних пріоритетів, суспільних вимірів буттєвості [15, с. 651].

Система ціннісних орієнтацій, від якої залежить прагнення особистості пізнати свою індивідуальність, відкрити можливості для його реалізації, досягнути свій зв'язок з навколишнім світом та вдосконалити себе впливають на спрямованість та активну позицію особистості студента й у такий спосіб сприяють формуванню потреби в особистісному самовдосконаленні та зумовлюють належну продуктивність професійного майбутнього. До цінностей, формування яких, на думку Т. Северіної, є важливим для особистісного зростання майбутнього педагога у його професійній діяльності можна віднести:

1. Загальнолюдські (віра, чесність, свобода, доброта, краса, любов, сумлінність, справедливість, досконалість, гідність, співчутливість);

2. Національні (почуття національної гідності, національна самосвідомість, громадянська національно-патріотична активність, любов до рідної культури, мови, традицій, сприяння розвитку духовного життя українського народу, патріотизм);

3. Громадянські (свобода, культура соціальних і політичних стосунків, прагнення до соціальної гармонії, відстоювання соціальної справедливості, пошана до закону, самовідповідальність, толерантність, громадянськість; повага до національно-культурних цінностей інших народів);

4. Валео-екологічні (здоровий спосіб життя, усвідомлення своєї єдності з довкіллям, любов і дбайливе ставлення до природи);

5. Родинні (любов та турбота про батьків і дітей, демократизм у стосунках, відповідальність, безкорисливість, щирість, вірність, співчуття, повага, довіра між членами сім'ї);

6. Цінності розвитку (розум, мудрість, творча активність, гуманізм, толерантність, вимогливість, любов та повага до дітей, інтелігентність, особиста безпека, критичність і самостійність мислення, стійкість поглядів і переконань, воля, самодисципліна і самоконтроль, наполегливість, оптимізм, самоповага, прагнення приносити користь людям, працелюбність, самоствердження, самореалізація, самоактуалізація, потреба у збереженні власної індивідуальності, потреба у самовдосконаленні, прагнення до завоювання авторитету, визнання, підтримки власного престижу, професійна честь, професійний обов'язок). Названі цінності утворюють аксіологічну модель, що має синкретичний характер, тому гуманістичні параметри педагогічної діяльності викликають прагнення до самовдосконалення та зумовлюють світоглядне самовизначення майбутнього педагога [11].

У ціннісних орієнтаціях акумулюється життєвий досвід, світоглядні переконання та моральні принципи майбутнього педагога. У структурі свідомості ціннісні орієнтації виступають у якості особливих критеріїв оцінювання об'єктів оточуючого світу, а також власних якостей і рис характеру.

Процес становлення ціннісних орієнтацій пов'язаний з розвитком потреби у самовдосконаленні та мотиваційної сфери особистості. Так, на думку А. Деркача, у структурі ціннісного ставлення особистості до самовдосконалення виділяються чотири компоненти [3]:

1) мотиваційний (пов'язаний з усвідомленням цінностей саморозвитку, із задоволенням потреб особистості, що визначають напрям її самореалізації);

2) емоційний (проявляється в особливому ставленні до процесу та мети самовдосконалення);

3) інтелектуальний (визначається прагненням до досягнення вищого рівня саморозвитку);

4) вольовий (представлений у здатності переборювати труднощі в процесі самоздійснення).

Відповідно, важливою передумовою процесу формування системи цінностей особистісного самовдосконалення є ставлення самого майбутнього фахівця до власного розвитку. Якщо майбутній педагог усвідомлює значення та прагне до постійного самовдосконалення, то він починає свідомо організовувати своє власне життя, визначати свій власний розвиток, регулювати свою поведінку. Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя в цілому співпадають з визначеним ідеалом, формуючи у нього власну ієрархію життєвих завдань (віддалених, близьких і найближчих) щодо самовдосконалення, а також є основою для визначення засобів їх досягнення. Сформована система цінностей спонукає майбутнього вчителя до активної діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей особистісного та професійного розвитку, максимальну самореалізацію у різних сферах життєдіяльності.

Середовище має значний вплив на особистий та професійний розвиток особистості майбутнього педагога, але воно формує лише основи його системи цінностей, визначає загальнозначущі форми, які можуть в певній мірі відрізнятись від особистісних цінностей. При цьому відбувається зіставлення власної системи цінностей із загальнозначущими нормами та ідеалами. Важливою передумовою процесу формування системи цінностей особистісного розвитку є ставлення самого майбутнього фахівця до власного розвитку. Відповідно, система особистісних цінностей, для яких характерний високий ступінь усвідомленості, складається внаслідок інтеріоризації особистістю змісту суспільних цінностей. Особистісне становлення, зазначає І. Бех, можливе за умови максимально напруженої активності, доступної людині лише у глибинах внутрішнього світу. Внутрішня діяльність набагато складніша і вимагає настійливої напруги волі. Довільна поведінка є людською самодіяльністю, тому що вона найбільшою мірою пов'язана з тими діями і вчинками, які мотивуються осмисленим рішенням. Для вольових проявів суттєве те, що вони перетворюють мислення особистості у вчинкове, дієве, емоційно-вольове. А це – шлях до розвитку активної, творчої особистості [1].

На наш погляд, внутрішні ресурси для саморозвитку закладено в кожній людині, а процес її зростання певною мірою детермінований як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Проте визначальна роль у прагненні побудувати траєкторію власного життєвого шляху належить самій особистості, яка здатна змінити власну систему смисложиттєвих орієнтацій та здійснити програму само творення. Поняття “ціннісна детермінація особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя” Т. Северіна пропонує розглядати як зумовленість потреби в особистісному самовдосконаленні завдяки сформованості ціннісно-мотиваційної доміанти в структурі його особистості [11, с. 172].

Формування особистісної потреби в самовдосконаленні пов'язане з розвитком самої особистості і передбачає наявність певних етапів [2, с. 26]:

1) досягнення необхідного рівня самосвідомості. Якщо свідомість як здатність фіксувати у внутрішньому плані знання про світ звернено насамперед назовні, то самосвідомість звернено на носія знання. Така спрямованість зумовлює виділення в знанні про світ знання про себе як про частину єдиного світу;

2) на базі самосвідомості формується відносно стійка, деякою мірою усвідомлена, динамічна і живуча система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він буде власне ставлення до навколишнього світу і до себе;

3) постановка мети самовдосконалення, що є складовою соціальної сутності Я-концепції і утворюється в процесі спілкування та діяльності особистості, під час яких суб'єкт “дивиться, як у дзеркало, в іншу людину” і тим самим уточнює, змінює, удосконалює образи свого “Я”;

4) практична реалізація самовдосконалення: самовиховання певних якостей, саморегулювання, самоаналіз, самоконтроль і самокорегування.

Природа явища самовдосконалення обґрунтовується як ціннісно-духовна, що пов'язане із його реалізацією виключно у моральній площині, коли значущою стає не ступінь розвитку особистістю певних якостей чи здібностей, а їх розуміння як моральних, формування біографічного проекту на засадах гуманістичних цінностей [4, с. 68].

Ціннісна детермінація морального становлення особистості, зазначає Н. Павлик, виявляється у такий спосіб: ціннісно-смилова сфера обумовлює розвиток моральної сфери, яка не може формуватись без її ціннісного (смилоутворюючого)

ядра. Засвоєння та актуалізація в поведінці вищих (буттєвих) цінностей детермінує процес морального розвитку особистості. Сполучення особливостей ціннісної системи з особистісними рисами виступають в якості психологічних умов, які визначають характер морального становлення особистості [10].

Ціннісні орієнтації регулюють мотиваційну сферу особистості майбутнього вчителя оскільки саме мотиваційна система – потреби, інтереси, ідеали-цінності є джерелом активності особистості. Під час організації навчально-виховного процесу необхідно підтримувати постійне ефективне стимулювання особистісного розвитку, потребу у цілеспрямованій самостійності. Це відбувається в процесі вибору цінностей для задоволення потреб особистості та в процесі формування ціннісних якостей особистості для її життєдіяльності. Механізм формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога щодо особистісного самовдосконалення пов'язаний з вирішенням конфліктів і суперечностей у мотиваційній сфері, проблемою вибору орієнтирів, на які він спирається у своїй діяльності щодо саморозвитку.

Одним з важливих факторів ефективності мотивації та стимулювання особистісного самовдосконалення студентів є досконале знання педагогами психологічних особливостей “студентського віку”. У вітчизняній психології студентство розглядається як особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних навчанням у вищому навчальному закладі. Цей вік характеризується високим рівнем інтелектуальних можливостей, творчих і професійних досягнень.

З метою вивчення ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів нами була використана методика М. Рокича, що дозволило визначити змістовну сторону спрямованості студентів на певні цінності. Студентам було запропоновано здійснити ранжування списку термінальних (цінності-цілі) та інструментальних (цінності-засоби) цінностей. До термінальних цінностей, які визначають спрямованість особистості на особистісне самовдосконалення, у межах означеної методики, нами було визначено: розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення); пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток); творчість (можливість творчої діяльності); продуктивність життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей); життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом); здоров'я (фізичне і психічне); активна діяльність життя (повнота та емоційна насиченість життя) та суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі). За результатами опитування студентів можемо констатувати, що головними термінальними цінностями ними визначено: здоров'я 54,18 %; активна життєдіяльність 16,31 %; розвиток 10,36 %, пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток) 5,83 %.

За результатами ранжування цінностей-засобів студентами до найважливіших інструментальних цінностей, які є засобом для досягнення мети саморозвитку, віднесено: вихованість (гарні манери) 38,15 %; тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами) 27,11 %; чесність (як риса моральної досконалості) 15,07 %; освіченість (широта знань, висока загальна культура) 12,37 %; самоконтроль (стриманість, самодисципліна) 4,98 % та високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання) 4, 21%.

Висновки. Активність майбутнього педагога щодо самовдосконалення неможлива без внутрішніх механізмів, а саме без мотиваційної сфери, яка вміщує в

себе потреби, мотиви, осмислення та прийняття мети самовдосконалення. Мотивація особистісного самовдосконалення майбутнього педагога пов'язана з тим, що у студентські роки зростає усвідомлення особистої значущості самовдосконалення як особистісного, так і професійного. Мотиви, якими керується майбутній педагог у процесі самовдосконалення, залежать від системи цінностей на яку він орієнтується.

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. – 280 с.
2. Битянова Н. Р. Культура професійно-психологічного саморозвиття / Н. Р. Битянова. – М.: Академія МВД, 1996. – 128 с.
3. Деркач А. А. Акмеологічна культура личности [Текст]: содержание, закономерности, механизмы развития / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М.: изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2006. – 496 с.
4. Єрахторіна О. М. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів: [монографія] / Ольга Єрахторіна. – Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2013. – 215 с.
5. Єршова Л. Трансформація виховного ідеалу в Україні (XIX-початок XX століття). Київський, Одеський, Харківський навчальні округи : Монографія / Л. М. Єршова – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2015. – 642 с.
6. Карпенчук С. Володіти розумом, почуттям і волею. Моральний ідеал і самовдосконалення особистості / С. Карпенчук // Рідна школа. – 1997. – № 5. – С. 22–25.
7. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ: [монографія] / В. А. Лозовой. – Харків: Основа. – 1991. – 207 с.
8. Мацько Д. Соціальний контекст формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів [Текст] / Д. Мацько // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 80–87.
9. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (проєкт) // Освіта України. – 2004. – № 94. – С. 6–10.
10. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці: Автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Павлик Наталія Василівна; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ – 2006. – 27 с.
11. Северіна Т. М. Ціннісна детермінація особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тетяна Миколаївна Северіна; Державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – Умань. – 2012. – 225 с.
12. Сокур'янська Л. Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації: Автореф. дис. ... доктора соціологічних наук: 22.00.04 / Сокур'янська Людмила Георгіївна; Харківському національному університету імені В. Н. Каразіна. – Харків – 2007. – 38 с.
13. Соловійова Ю. О. Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Юлія Олександрівна Соловійова. – Харків. – 2005. – 268 с.
14. Філософія: Підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагановський, І. І. Кольний та ін.; за ред. Г. А. Заїченка та ін. – К.: Вища шк., 1995. – 455 с.
15. Філософський словник соціальних термінів / під заг. редакцією В. П. Андрушенка. Х.: ТОВ "Р.И.Ф.", 2005. – 672 с.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
17. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фром. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
18. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів [Текст]: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Анатолій Анатолійович Фурман; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 224 с.

The article identifies and justified the major factors of determination values personal's self-perfection of future teachers; the phenomenon of personal self-perfection of future teachers is regarded as a socially deterministic process.

Key words: values, value system, value orientation, self-perfection, personal improvement, value determination.